

УДК 373.091.4

М. Т. Вихватенко

**ПРОБЛЕМИ ДИСЦИПЛІНИ УЧНІВ
У СУЧАСНІЙ ШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ (В КОНТЕКСТІ
ВИХОВНОЇ ПЕДАГОГІКИ А. С. МАКАРЕНКА)**

Проблема шкільної дисципліни в сучасних умовах не втратила своєї актуальності. Процес демократизації, який охопив усі сфери суспільного життя, значно вплинув і на шкільне середовище, зокрема на поведінку школярів. З одного боку, школярі стали більш активні, самостійні, вільні при висловлюванні своєї думки, з іншого боку – вони не охоче виконують дисциплінарні правила, не підкоряються будь-якому примусу. Дуже часто навіть справедливі вимоги з боку вчителів сприймаються як порушення особистих прав. Це викликає серйозну стурбованість учителів, які сприймають позитивно демократичні зміни, що відбуваються в освітній сфері, однак на практиці вони дуже часто призводять до зниження результативності навчального процесу і негативно впливають на рівень освіти школярів. Головним чинником, що викликає суттєві труднощі в навчальному процесі є падіння шкільної дисципліни. Практично більшість учителів, вихователів у своїй роботі зустрічаються з проблемами дисципліни. В освітніх установах чимало учнів, які мають виражені індивідуалістичні установки, проявляють незацікавленість до навчального процесу. В цих умовах вагомим значення набуває вивчення проблеми шкільної дисципліни у вітчизняній педагогічній науці та пошук шляхів її вирішення.

Аналіз літературних джерел показав, що на різних етапах розвитку вітчизняної педагогічної науки і практики науковці досліджували проблему дисципліни учнів. У другій половині XIX – на початку XX ст. проблемі шкільної дисципліни присвячені праці М. Демкова, К. Лебединцева, Т. Лубенця, С. Миропольського, М. Пирогова, С. Русової, Я. Чепіги та ін. На початку XX ст. проблему дисципліни учнів проаналізовано Л. Адріановим, Н. Левітовим тощо. У другій половині минулого століття її ґрунтовно вивчали В. Гмурман, А. Макаренко, Е. Монозон, В. Сухомлинський, а наукові пошуки у формі дисертаційних досліджень здійснили Г. Черепанова, М. Чобітько, О. Шапран.

Висвітленню окремих аспектів проблеми дисципліни учнів присвячені дисертації сучасних науковців, серед яких О. Гончарова, О. Горчакова, З. Палюх, А. Стаканков, О. Федорович, С. Самаріна тощо.

Незважаючи на значну кількість наукових праць з різних аспектів дисципліни особистості, на сучасному етапі розвитку вітчизняної педагогічної науки і практики відсутні цілісні педагогічні дослідження, присвячені комплексному висвітленню проблеми дисципліни учнів у

сучасній шкільній освіті України в контексті педагогічної спадщини А. Макаренка.

Недостатній рівень вивченості порушеної проблеми в педагогічній науці, її актуальність, практична значущість в умовах модернізації шкільної освіти України зумовили вибір теми цього дослідження.

Звіряючи з А. Макаренком як з «камертоном» пошук вирішення проблем шкільної дисципліни, ми можемо знайти ефективні засоби рішення цієї актуальної проблеми сучасної освіти. Аналіз наукової літератури свідчить про те, що науковим пошукам педагога-новатора присвятили свої праці багато відомих вітчизняних та зарубіжних вчених (М. Ярмаченко, О. Губко, В. Гмурман, Н. Ничкало, В. Сухомлинський, Л. Крамущенко, О. Фролов, Л. Грищенко, Л. Хомич, Н. Абашкіна, А. Левін, Г. Хілліг, Б. Бакер, Й. Бовен, У. Бронфенберенн, Р. Едвард, В. Зільберман, С. Бендковський, М. Бублик, К. Чайковський та ін.). Отже, спадщина А. Макаренка завжди була в центрі уваги педагогічної громадськості як України так і країн СНД, та далекого зарубіжжя.

Питання актуальності, доцільності чи недоцільності вивчення творчого спадку А. Макаренка практично ні в кого не викликає сумнівів. М. Галів у статті, яка вийшла, коли світова наукова спільнота відзначала 120 річницю з дня народження А. Макаренка, писав: «Макаренко – це історія, а в історії неактуальних тем бути не може» [1, с. 50]. Творче використання педагогічного досвіду А. Макаренка вказує нам шлях до вирішення проблеми дисципліни учнів у сучасних шкільних навчальних закладах. А. Макаренко – єдиний у світі класик педагогіки, який присвятив все своє життя і творчість вихованню, його досягнення як педагога, практика визнані в усьому світі.

А. Макаренко – педагог-новатор, який збагатив радянську педагогіку цінними педагогічними ідеями, методами і прийомами (система перспективних ліній, принцип паралельної дії, стиль і тон педагога і т. ін.). Працюючи у різних навчально-виховних закладах, він розробив і впровадив в життя свою «виховну систему». Зрозуміло, що виховна система А. Макаренка була зорієнтована на конкретні умови, вона враховувала інтереси та потреби реальних вихованців, і була націлена на досягнення певних цілей та виконувала певну виховну місію. Сьогодні кожен навчальний заклад повинен сформувати власну основну місію виховної системи, мати її чітко визначену мету та завдання. Дороговказом при цьому повинна стати творча спадщина А. Макаренка.

На сьогодні педагогічна наука повною мірою не оцінила два видатних відкриття А. Макаренка, які були стрижнем всієї його педагогічної системи – методологічний принцип «паралельної дії», і відповідна форма його реалізації – «виховний колектив». На цих двох принципах будувалася вся система життєдіяльності й відношень педагогічних закладів, де працював А. Макаренко.

А. Макаренко розробив концепцію «проекування особистості», сутність якої полягає в лаконічній формулі: «Людина не виховується

частинами. Людина стає особистістю в сім'ї, в колективі, в єдності зі своїм народом». В опублікованих працях і в практичній діяльності він дуже багато уваги приділяв питанням виховання дисципліни. Дисципліна, яку визначають як обов'язкове для всіх членів колективу підпорядкування визначеним правилам, розпорядком, Антон Семенович уважав результатом усього виховного процесу. Саме виховання почуття обов'язку і честі, виховання волі, характеру і дисципліни є найголовнішим завданням для педагога. Дисципліна є результат виховного впливу в цілому, а не результат якихось спеціальних заходів. Видатний педагог розумів під поняттям дисципліна не тільки зовнішній порядок. «Дисципліна у нашому суспільстві, – відзначав він, – явище не тільки моральне, а і політичне... Недисциплінована людина – це людина, яка виступає проти суспільства» [2, с. 25]. У «Лекціях про виховання дітей» А. Макаренко вказував: «Ми вимагаємо від нашого громадянина, щоб він у кожен хвилину свого життя був готовий виконати свій обов'язок, не чекаючи розпорядження чи наказу, щоб він володів ініціативою і творчої волею» [3].

Кожен член колективу зобов'язаний усвідомлювати й відчувати свій обов'язок перед колективом, починаючи з власне колективу і закінчуючи Батьківщиною. Він повинен мати почуття честі, пишатися своїм колективом, своєю великою Батьківщиною, бути дисциплінованим, тому що без дисципліни не може бути міцного колективу. Виховання почуття обов'язку, честі та дисципліни підпорядковане завданням соціалістичного будівництва. А. Макаренко умів розвивати у своїх вихованців ці почуття і поєднував цей розвиток з вихованням дисципліни. Не ототожнюючи макаренівський «виховний колектив» з педагогічним колективом сучасного навчального закладу і його учнями, можна, спираючись на розроблену ним «теорію колективу», вирішити низку проблем виховання школярів, зокрема проблему дисципліни в сучасній школі. Механізмом для цього може слугувати рівновага і взаємодія між централізованим адміністративним керівництвом навчального закладу та самоврядуванням, яка ґрунтується на встановлених нормах моралі, права. Виховання в колективі не повинно бути перешкодою на шляху реалізації особистісно-орієнтовного виховання. Саме колектив повинен стати виховним простором для ідеї само-актуалізації особистості. Колектив повинен установлювати рівновагу між особистими та колективними цілями. В колективі повинні створюватися умови для розвитку особистості. Умовами, якими користувався А. Макаренко є: гуманістичні і рівноправні відносини між вихователями та вихованцями; захищеність прав і свобод усіх членів колективу; демократичність управління та самоврядування. А. Макаренко стверджував: «Якщо в колективі відчуваються протиріччя між загальними та особистими цілями, це означає, що колектив... організовано неправильно» [4, с. 13].

А. Макаренко розвиває власну концепцію активної дисципліни, або, як він каже, «дисципліни боротьби і подолання». Дисципліна у розумінні Макаренко – це не тільки дисципліна гальмування, але і дисципліна прагнень, активності. Вона не тільки стримує, але й окриляє, надихає до нових перемог і досягнень. Таким чином, у поняття свідомої дисципліни А. Макаренко включав не тільки дотримання певних правил та утримання від небажаних вчинків, а й активну творчу діяльність, боротьбу за досягнення цілей, які стоять перед колективом і перед суспільством. Сучасна школа дуже багато втрачає у вихованні свідомої дисципліни через те, що не завжди дотримується суворої регламентації життя та діяльності учнів. А. Макаренко з перших днів перебування вихованців у навчальному закладі вимагав, щоб перед ними були поставлені чіткі вимоги правил поведінки. Повага учнів до закону полягає у свідомому дотриманні правил поведінки, дисциплінованості. Кожен учень, член шкільного колективу повинен глибоко усвідомлювати, що виконання правил і норм поведінки це їх громадянський обов'язок. Регламентація життя і діяльності учнів та педагогічного колективу має узгоджуватися з правами і обов'язками, передбаченими Законом України «Про освіту».

А. Макаренко тісно пов'язує питання про дисципліну з вихованням волі, мужності, твердості характеру. Дисципліна особливо розвивається і міцніє в організованому колективі. А. Макаренко говорив: «Дисципліна – це обличчя колективу, його голос, його краса, його рухливість, його міміка, його переконання. Все, що є в колективі, в решті решт набуває форми дисципліни. Дисципліна – це глибоко політичне явище, це те, що можна назвати самопочуттям громадянина Радянського Союзу».

Розглядаючи дисципліну як результат виховання, А. Макаренко розрізняє поняття «дисципліна» і «режим», вказуючи, що режим є важливим засобом виховання. У лекції «Дисципліна, режим, покарання і заохочення» він говорить про те, що у дітей часто спостерігається крикливість, нервозність, «істеричність» тощо. Педагоги нерідко кажуть: «Дитина повинна кричати, в цьому виявляється її натура». А. Макаренко заперечує проти цього і вимагає того, щоб діти навчилися стримувати себе, а режим повинен бути глибоко продуманим, стійким, повинен усіма суворо дотримуватися. Завдання виховання дисциплінованості може бути повністю вирішене за умови вироблення сталих навичок гідної поведінки.

А. Макаренко відзначав, що, застосовуючи покарання, можна виховати і раба, і вільну, повну людської гідності, сильну особистість. Справа лише в тому, які покарання і як застосовувати. Тілесні покарання, звичайно, неприпустимі. Стосовно інших покарань А. Макаренко вимагав, щоб вони були продуманими, не призначалися зопалу і безсистемно, щоб вони мали індивідуалізований характер, відповідали б проступку, не були частими, пробуджували б у покараного свідомість справедливості покарання і переживання власної провини. Колектив

повинен визнавати справедливість цих покарань, які, в свою чергу, повинні підтримуватися громадською думкою.

Разом з тим видатний педагог наголошував на тому, щоб у вихованні педагоги застосовували як можна менше покарань. Перед прийняттям рішення про дисциплінарне стягнення вихователь повинен бути переконаний, що покарання необхідне, заслужене та справедливе, що учень розуміє його необхідність і ступінь своєї провини. Покарання не повинно принижувати гідність особистості. Лише за цих умов можна сподіватися на ефективний вплив указанного методу перевиховання. А. Макаренко закликав педагогів утримуватися від надмірного захоплення покараннями: «В такому випадку вони не приносять користі, лише нервують колектив» [3, с. 49]. А. Макаренко вважав, що за безвідповідальність, недисциплінованість, недбалість у роботі індивід має нести відповідне покарання. У власній системі покарань видатний педагог дотримувався справді гуманістичних засад.

Такі самі докладні вказівки дає він і щодо заохочень. Відзначаючи, що дисципліна «як явище моральне і політичне повинна підкріплюватися свідомістю, тобто повним розумінням того, що таке дисципліна і для чого вона потрібна» [3, с. 35]. Переконавання, потреби, мотивація є виявом не лише свідомості, але й самосвідомості. Звичка діяти відповідально навіть тоді, коли тебе ніхто не контролює – це є результат сформованості дисципліни. «Наше завдання – не тільки виховувати в собі правильне, розумне ставлення до питань поведінки, але й виховувати правильні звички, тобто такі звички, коли б ми робили правильно зовсім не тому, що сіли і подумали, а тому, що інакше ми не можемо, тому, що ми так звикли. І виховання цих звичок – значно важча справа, ніж виховання свідомості» [4, с. 397]. Розвиваючи цю думку, А. Макаренко зазначає, що найважче навчити людину діяти відповідально тоді, коли її ніхто не контролює. Такий рівень відповідальності є тотожним не просто свідомості, а самосвідомості, внутрішньої самоповаги, гідності й честі особистості. Дисциплінованість в такому вигляді виступає як результат виховання. Кожен вихованець повинен розуміти, навіщо потрібна дисципліна і що вона йому дає. В зв'язку з цим у статті «Методика організації виховного процесу» А. Макаренко пише: «Дисципліна є свобода, вона ставить особистість у більш захищене становище та створює повну впевненість у своїх правах, у шляхах і можливостях конкретно для окремої особистості» [5, с. 285].

Вагоме значення у виховному процесі, формуванні дисципліни учнів має учитель, його авторитет. Антон Семенович пише: «Ви можете бути з ними дуже сухими, вимогливими до в'їдливості. Ви можете не помічати їх, якщо вони стовбичать у вас під рукою, можете навіть байдуке ставитися до їхньої симпатії, але якщо ви досконалі в роботі, маєте блискучі знання, вдачу, то... вони всі на вашому боці...» [6, с. 132]. Педагогічну справу А. Макаренко вважав справою творчою, а особистість педагога – творчою особистістю. Проблема особистості

викладача на сьогодні є досить актуальною, оскільки майбутнє країни визначає той, хто виховує підростаюче покоління, формує майбутнього спеціаліста. Ключовим принципом виховної педагогічної системи А. Макаренка завжди було якомога більше вимоги до людини, але разом з тим і якомога більше поваги до неї. На його думку, цей принцип повинен бути і принципом кожного педагога. Тільки керуючись цими принципами можна досягти високих результатів у вихованні учнів в цілому, і у формуванні дисципліни школярів зокрема. А. Макаренко сформував особливий характер взаємодії педагогів та дітей, яка являла собою єдину сім'ю, де б панувала повага, відданість один одному, рівноправність вихователів і вихованців. Говорячи про А. Макаренка як про великого педагога, Антон Калабалін відзначав: «У Макаренка було тисяча різноманітних педагогічних прийомів, діти не знали, як поведе він себе в тій чи іншій ситуації. Антон Семенович був непередбачуваний, і це викликало їх жадібну допитливість. А ми, як ми себе ведемо? Який наш педагогічний арсенал? «Встань, вийди з класу!» – от і все. Нудьга» [7, с. 82].

Разом з тим деякі положення педагогічної системи А. Макаренка не відповідають вимогам сучасного суспільства, а спроби послідовників повторити його успіх зазнали невдач, що свідчить не про неможливість її застосування в сучасній загальноосвітній школі, а швидше за все є доказом того, що педагогічна наука на цей час не має її повного, системного теоретичного обґрунтування. Видатний педагог уважав, що «питання виховної роботи ніколи не можуть бути вирішені шляхом рекомендації певного метода кожному окремому вчителю по відношенню до окремого учня, а можуть бути вирішені за допомогою рекомендації форми і стиля для всієї організації... такою формою є колектив» [8, с. 233]. У статті «Методи виховання» А. Макаренко стверджував, що основним символом його педагогічної віри є віра в те, що «педагогіка є найбільш рухливою, найбільш складною і різноманітною наукою» [9, с. 20].

Проаналізувавши основні положення педагогічної системи А. Макаренка, доходимо висновку, що системна організація педагогічного процесу в сучасній школі, спираючись на теоретичні узагальнення та практичну діяльність Антона Семеновича, може докорінно змінити парадигму розвитку сучасної шкільної освіти. Сьогодні на шляху модернізації освіти нам вкрай важливо переосмислити те, що залишено у спадок такими великими педагогами, як А. Макаренко, зрозуміти значущість його виховної педагогіки та знайти шляхи не її пристосування, а створення нової сучасної моделі школи.

На разі розпочався, на наш погляд, новий етап у подальшому вивченню та розробці ідей А. Макаренка – етап початку XXI століття.

Список використаної літератури

1. Галів М. Д. «Актуальність-неактуальність» вивчення творчості А.С.Макаренка / М. Д. Галів // Педагогіка і психологія – 2010. – № 4. – С. 40 – 51. **2. Макаренко А. С.** Сочинения : в 7-ми т. / А. С. Макаренко / ред. кол.: И. А. Каиров. – М. : Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1957–1958. – Т.5. – 510 с. **3. Макаренко А. С.** Лекции о воспитании детей / А. С. Макаренко. – Алма-Ата : Мектеп, 1988. – 91 с. **4. Педагогические сочинения** : в 8-ми т. / А. С. Макаренко / редкол.: М. И. Кондаков. – М. : Педагогика, 1983–1986. – Т. 7. **5. Педагогические сочинения** : в 8-ми т. / А. С. Макаренко / редкол.: М. И. Кондаков. – М. : Педагогика, 1983–1986. – Т. 1. **6. Педагогические сочинения** : в 8-ми т. / А. С. Макаренко / редкол.: М. И. Кондаков. – М. : Педагогика, 1983–1986. – Т. 3. **7. Калабалин А.** Антон Семенович был непредсказуем, и это вызывало жадное любопытство детей / Антон Калабалин // Социальная педагогіка. – 2005. – № 4. – С. 80 – 83. **8. Педагогические сочинения** : в 8-ми т. / А. С. Макаренко / редкол.: М. И. Кондаков. – М. : Педагогика, 1983–1986. – Т. 4. **9. Макаренко А. С.** Методы воспитания / А. С. Макаренко // Педагогика. – 2007. – № 8. – С. 16 – 27.

Вихватенко М. Т. Проблеми дисципліни учнів у сучасній шкільній освіті (в контексті виховної педагогіки А. С. Макаренка)

У статті досліджено шляхи вирішення проблем дисципліни учнів в умовах сучасної шкільної освіти в контексті виховної педагогіки А. Макаренка. Проаналізовано деякі аспекти виховної педагогіки А. Макаренка. Розглянуто питання ролі дисципліни в житті учнівського колективу та формуванні особистості. Показано роль колективу у виховному процесі. Розкрито значення та місце педагога і педагогічного колективу у вихованні свідомої дисципліни вихованців. У статті обґрунтовано необхідність подальшого системного вивчення та використання в сучасних умовах теоретичного та практичного надбання видатного педагога-новатора А. Макаренка.

Ключові слова: педагогічна спадщина, шкільна дисципліна, колектив, виховна педагогіка, виховна система.

Выхватенко Н. Т. Проблемы дисциплины учащихся в современном школьном образовании (в контексте воспитательной педагогики А. С. Макаренко)

В статье исследуются пути решения проблемы дисциплины учащихся в условиях современного школьного образования в контексте воспитательной педагогики А. Макаренко. Проанализированы некоторые аспекты воспитательной педагогики А. Макаренко. Рассмотрены вопросы роли дисциплины в жизни ученического коллектива и формирования личности. Показана роль коллектива в воспитательном процессе. Раскрыто значение и место педагога и педагогического коллектива в воспитании осознанной дисциплины воспитанников. В

статье обоснована необходимость дальнейшего системного изучения и использования в современных условиях теоретического и практического наследия выдающегося педагога-новатора А. Макаренко

Ключевые слова: педагогическое наследие, школьная дисциплина, коллектив, воспитательная педагогика, воспитательная система.

Vykhvatenko M. T. The Problems of Pupils' Discipline in Modern School Education (in the Context of A. S. Makarenko Upbringing Pedagogy)

In the article the ways of solving the problems of pupils' discipline in modern school education in the context of A. S. Makarenko upbringing pedagogy have been considered. The most important aspects concerning keeping discipline in class, ways of punishment pupils at school, approaches and attitudes to children's misbehaviour and the ways of solving some disputable problems in class collectives, reflected in the works of famous Russian pedagogue A. S. Makarenko have been analyzed. The role of discipline in the life of a pupils' collective in developing and formation of a well-rounded personality has been discussed. The influence of a class collective on the process of children upbringing has been distinguished. The importance and significance of a pedagogue and pedagogical collective in developing disciplined behaviour of the pupils has been shown. The necessity of the further systematic studying the theoretical and practical heritage of well-known pedagogue-innovator A. S. Makarenko and its practical implementation into teaching and upbringing process has been proved in the article. The actuality of using his theoretical base and practical application due to the process of democratization in all the spheres of social life in Ukraine has been proved. The two main approaches to creation the collective: "personal projection" and appropriate form of its realization which had not thoroughly been investigated by the Soviet and modern Ukrainian scholars have been enlightened. The ways of solving the problem of developing discipline in modern class on the basis of Makarenko heritage have been suggested. The retrospective of studying Makarenko's upbringing system by the Soviet and post soviet scholars have been presented.

Key words: pedagogical heritage, school discipline, collective, upbringing pedagogy, upbringing system

Стаття надійшла до редакції 17.02.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Савченко С. В.